

UDK.90. 215-216 (2023)

KÓRKEM OBRAZ - BUL OBYEKTIV HÁM SUBYEKTIVTÍN BIRLIGI

A.Bekpolatova – oqıtıwshı

Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filiali

Tayanch so‘zlar: musiqa, fortepiano, madaniyat, san’at, musiqa asari, pedagogik nazariya, badiiy obraz.

Ключевые слова: музыка, фортепиано, культура, искусство, музыкальное произведение, педагогическая теория, художественный образ.

Key words: music, piano, culture, art, musical work, pedagogical theory, art image.

Muzikanıń ózine tánlıǵı sonǵa, onıń tili hár qanday waqıyanıń payda bolıwınıń anıq túsiniqlerin, sebebin hám nátiyjelerin sáwlelendire almaytuǵın muzikalıq obrazlardıń tili esaplanadı. Muzika sonǵay sezimlerde de oyatadı, olar geyde ózlerinin tolıq sáwleleniwini taba almaydı. Muzika shıǵarmasınıń tiykarǵı mazmunı, onıń waqıt ótiwi menen ashılatuǵın tiykarǵı ideyası, bul rawajlanıwdıń áhmiyetin túsiniw hám túsindiriw múmkin. Biraq bul mazmun ózine tán muzikalıq qurallar (saz, garmoniya, ritm, rejim, temp hám basqalar) arqalı ashıp berilgenligi sebepli, onı túsiniw ushın joqarıdaǵı barlıq qurallardıń ekspressiv mánisi haqqında túsiniwke iye bolıw kerek. Solay etip, muzika shıǵarmasınıń túsiniw onıń tiykarǵı ideyasın, xarakterin, keypiyatın, ózine say muzikalıq súwretlew quralları menen jetkerilgenligin anılawdı názerde tutadı.

Sazende-atqarıwshı hám avtorıń tilegine jaqın bola aladı, súwretlew qurallarına iye bolsa tap óziniń pikirin, sezimlerin bildirip atırǵan sıyaqlı onı sonǵay temperament, isenim ańsatlıq penen jetkeredi. Muzikashı basqa birewdiń fantastikasına iseniwi hám onı shın kewilden islewi, basqa birewdiń tekstine óziniń tómenǵı tekstin kirgiziwi, ozinen «ótiwi» óz oy-qıyalın janlandırıwı hám toltırıwı kerek. [1.46]. Muzika shıǵarması ústinde islewdiń dáslepki basqısı, tiykarınan atqarıwshıǵa ol sırtta turǵan obyekt sıpatında qarama-qarsı turıwı menen xarakterlenedi. Bul da «spektakl» emes, «oyın», «oyınaw» hám «atqarıw» ortasında sıpat tárepten parqı bar.

Bul maqsetti student jumıstı ózlestirip, «tájiriye apparatı»nıń ayırım táreplerin rawajlandırıwshı arnawlı qurallar ustinde islegende ámelge asırıwı múmkin. Oqıtıwshı tek oyındı qanday oynawın kórsetiw menen bánt bolsa, oqıtıwshını dóretiwshilikke jetelemeydi. Muzika shıǵarması ústinde islewdiń ózi maqset bola almaydı. Hár bir tapsırılǵan wazıypa oqıtıwshıǵa qandaydur jańa qánigelikti iyelewine járdem beriw kerek. Siz dóretiwshilikke úyrete almaysız, biraq qalay etip dóretiwshilik islewdi úyretiwiniń

múmkin. Oqıtıwshı atqarıwshılıq isinde usı quramalı proceske belsene bassılıq etiw kerek.

Birewdiń obrazına dóretiwshilik tárepten kirip barıw procesinde shaxstıń intellectual hám emocional shegaraların keńeytiw múmkin boladı. Sonıń menen baylanıslı bolǵan jekeliktiń bayıtıwı hám ózgeriw sebepli basqa obraz bolıwdı toqtatadı hám atqarıwshı jeke, individual qásiyetlerin avtorıń pikir sezimleri menen birlestire aladı. [2.154] Solay eken, kórkem obrazdı ańǵarıw mashqalası dóretiwshilik tálim mashqalası menen bekkem baylanıslı. Dóretiwshilikke júrgizetuǵın tárbiya sisteması sonǵay oqıtıw usılların qollap-quwatlaydı, olar járdeminde oqıtıwshı ne ushın hám nege «islew» kerekligin sezedi hám túsinedi. Dóretiwshilik tálim individual jandasıwdı talap etedi. Hár bir shaxs bir qatar tuwma hám arttırılǵan pazıyletlerdiń ayrıqsha kombinaciyası menen xarakterlenedi. Studentiń tábiyiy qásiyetlerinen paydalanıp, oqıtıwshı kórkem shaxsqa tásir etiw hám rawajlanıwı múmkin. Dóretiwshilik tárbiya bilim hám kónlikpelerdi iyelew qábiletin tárbiyalawdı óz ishine aladı. Oqıtıwshı óziniń kórkem óner baǵdarındaǵı aktiv ilgerilew hám háreketleri menen ǵana kámalatqa jetiw múmkin. Oqıtıwshıǵa hámme zattı ashıq formada usınıs etken oqıtıwshı studentti izertlewge úyretpeydi, dóretiwshilik izleniwshenlikti tárbiyalamaydı.

Dóretiwshilik tálim túsiniw hám texnika ortasındaǵı múnásibetti túsiniwde názerde tutadı. Busonidiń: «Súwretshiniń ıqtıyarında qansha kóp aqsha bolsa, oǵan arzalar da sonshellı kóp boladı», degen sózleri naǵız ózi ideyanıń anılatpası bolıp tabıladı. Dóretiwshilik tálim pedagog iskerliginiń kólemi hám mazmunın keńeyttiredi. Oqıtıwshı shaxsına, onıń bilim hám ilimiy tájiriyesine úlken talaplar qoyıladı. Oqıtıwshı tek ǵana kórkem óner tiykarların úyretip qalmastan, bálkim «intellektual apparat» retinde oqıtıwshınıń kórkem hám etikalıq jetekshisine aylanadı. Oqıtıwshı óz shákirtin tıńlaw hám esitiw, qaraw hám kóriw, baqlaw hám tańlaw, baqlanǵan hádiyelerdiń mánisin túsiniw hám ózinde bar bolǵan sezimlerde qayta islewge úyretiw kerek.[3.121-124]

Kórkem súwrettiń dúzilisi mudamı da sfenkstegi sıyaqlı anıq emes. Biraq, kórkem ónerdegi quramalılaw jaǵdaylarda da hádiyseler jariqqa shıǵadı hám bir-biri arqalı ózin kórinetuǵın etedi. Mısalı, «Urıs hám tınıshlıq» romanında Andrey Bolkonskiydiń Natashaǵa bolǵan muhabbatı, ákesi menen bolǵan munásibeti, Austerlic aspanı hám mıńlaǵan zatlar arqalı ashıp beriledi. Súwretshi associativ pikirleydi. Onıń ushın bult, Chexovtıń Trigorında bolǵanı sıyaqlı, pianinoǵa uqsap kórinedi, ol qızdıń táǵdirin qus táǵdiri arqalı ashıp beredi. Metaforalıq oylaw polisemantik bolıp, turmıstıń ózi sıyaqlı mazmunı bay hám tereń bolıp tabıladı. Súwrettiń uǵımsızlıǵınıń táreplerinen biri bul tómen batır. E.Xeminguey kórkem óner shıǵarmasını aysberg penen salıstırdı: joq úlken bólim ol kórinedi hám tiykarǵı zat suw astında jasırınǵan. Bul oqıwshını aktiv etedi, shıǵarmanı túsiniw procesi birgelikte islew, oylaw, súwretke sızıw sıyaqlı boladı. Túsiniwshi pikirlew ushın dáslepki impulstı aladı, oǵan sezimlik jaǵday hám alınǵan maǵlıwmatlardı qayta islew programması beriledi, biraq ol shıdamlılıq erkinligin de, dóretiwshilik oyda sáwlelendiriw múmkinshiligin de saqlap qaladı.

Kórkem obraz - bul bir qatar hádiyseler ushın zárúr bolǵan konkret seziwchi formada ashıp beretuǵın individuallastırılǵan ulıwmalasqan. Oylawdaǵı universal hám individual dialektika olardıń reallıqqa dialektik kirip barıwına sáykes keledi. Kórkem ónerde bul birlik óziniń universallıǵında emes, bálki ayrıqshalıǵında kórinetuǵın boladı: ulıwmalıq shaxsta hám shaxs arqalı kórinetuǵın boladı. «Ullı shayır, – dep jazǵan edi Belinskiy ózi haqqında, «men» haqqında sóylegende, general haqqında insaniyat haqqında aytadı, sebebi onıń tábiyatında insaniyat jasaytuǵını hám sol sebepli onıń qayǵısında hámme ózinikin tán aladı hám ol jaǵdayda tek ǵana shayır, bálki insan, onıń insaniyattaǵı inisi de bar». [4.63]

Kórkem obraz – bul pikir hám sezim, racional hám sezimlik birlik bolıp tabıladı. Sezimlik kórkem obrazdıń tariyxıy tárepten erte hám estetik tárepten eń zárúrli tiykarǵı principi bolıp tabıladı. Áyyemgi hindlerdiń pikirine qaraǵanda, kórkem óner adam óziniń hádden tıs ishki sezimlerin uslap tura almaǵanında tuwılǵan.

Turaqlı dóretpе jaratıw ushın tek ǵana haqıyqatlıqtı keń jaqtılandırıw emes bálki idea hám seziwsheń temperatura da zárúrli bolıp tabıladı. Fransuz músınshısı O.Roden kórkem dóretiwshilik ushın hám pikir, hám ishki-sezimlerdiń mánisin ajratıp kórsetken: «Kórkem óner dúnyanı túsiniwge umtilatuǵın jáne bul dúnyanı túsiniwge etiwge jetkeretuǵın oylaw shıǵarması bolıp tabıladı... Ol súwretshi kewiliniń

hámme zatta sáwleleniwi bolıp tabıladı. Ol tiyetuǵın zatlar».

Kórkem obraz – bul obyektiv hám subyektivtiń birliǵi. Bul ájayıplıqtı sáwlelendiriwshi turmıshlıq mazmun... Súwret tek ǵana súwretshiniń dóretiwshilik fantaziyası hám oylap tabılǵan zatqa munásibeti menen qayta islengen haqıyqatlıq materialı emes, bálki dóretiwshi ózliginiń barlıq baylıqların yamasa Pikassonıń dostı Xuan Gris aytıp ótkeni sıyaqlı, «sapanı» Súwretshiniń ózi keshirgen ótken zaman tájiriyesini muǵdarına baylanıslı». [5.213]

Ilimiy nızamlar kóbinese túrli ilimpazlar tárepien bir-birinen ǵárezsiz túrde dóretiledi. Mısalı, Leybnic hám Nyuton bir waqıtıń ózinde differencial hám integral esaplardı jańalıq etip ashtı. Ilimiy jańa ashılıwları tákirarlaw múmkin, biraq kórkem ónerdiń kóp ásirlik tariyxında hár qıylı súwretshiler shıǵarmaların bir-birine sáykes keliwiniń heshbiri bolmaǵan. Nızam «orınlamaw arqalı ámelge asırıladı» (Gegel). Ulıwma nızamlıq: kórkem súwret ayrıqsha, túpten ayrıqsha bolıp tabıladı, sebebi onıń ajralmaytuǵın bólegi dóretiwshiniń ayrıqsha individualıǵı bolıp tabıladı. Muzıkatanıwshılıq kórkem obraz, muzıka mazmunı, onı ańlatıw quralları máseleleri menen de shuǵıllanadı. Muzikanıń mazmunı «úlgі etip bolmaytuǵın», onı «qayta aytıp beriw», onı qandayda bir tárizde, sonday-aq awızsha tárizde jetkeriw múmkin emes, degen pikir uzaq waqıttan berli keń tarqalǵan. «Muzıka sózler tawsılǵan orında baslanadı». Muzikanı sóz benen ańlatıp bolmawı haqqında bayanatta hádden tıs kategoriya bar. Óytkeni, kópshilik arnawlı bir muzıkalıq dóretpelerdiń mazmunın kórkem ádebiyatqa baylanıslı súwretler (belgiler, oyın háreketleri, súwretler) menen jetkeriwge háreket etken hám háreket etip atır, jáne bul urınıslardıń barlıǵı áwmetsiz boldı, dep aytıw múmkin emes.

Muzıka insannıń psixikalıq iskerligi jemisi bolıp tabıladı. Sonlıqtan, eń ulıwma mániste muzıka shıǵarmasınıń mazmunın avtor-kompozitordıń (ol óz gezeginde dóretiwshilikte tek ǵana shaxs retinde, bálki dóretiwshi sıpatında da kórinetuǵın boladı) sanasında haqıyqatlıqtı sáwlelendiriw nátiyjeleri retinde anıqlaw múmkin. Belgili bir social gruppanıń wákili retinde, onıń mápleri, psixologiyası, ideologiyası wákili esaplanadı).

Kórinip turǵanday, ol da, muzıka haqıyqatlıq hádiyselerin sáwlelendirse, ishki sezimlerdi, keshirmelerdi anlatsa, olardı modellese, onıń quralları tap túsiniw quralı bolıwǵa shaqırıladı hám usı mánisten alıp qaraǵanda mazmunlı boladı. Biraq mazmun hám qurallar ortasındaǵı baylanıslılıqtıń túrli sharayatlarda birdey bolıwdan

uzaq bolǵan tábiyatı ele zárúr tolıqlıq penen ashıp berilmegen hám olardıń ulıwmalığı da oraylıq máselelerden biri bolıp, uzaq waqıttan berli sezilip, belgilep qoyılǵan. Muzıkanıń «tásir sırı» retinde. Muzıka elementleri menen baylanıslı bolǵan individual muzıkalıq qurallar, yaǵnıy belgili bir melodiyalıq naǵıslar, ritmler, modal búklemler, garmoniya qatań ekspressiv-semantikalıq mánislerge iye emes: bir hám birdey qurallar qollanıwı múmkin. Túrli hátte kerı ekspressiv effektlerge úles qosadı. Mısalı, senkoplar birpara jaǵdaylarda anıqlıq, dinamiklik, jarılıw efektine úles qosadı, basqalarında lirik sezim, úshinshiden,

ayırıqsha áhmiyetli minutalıqlardı jasırıw arqalı erisiledi.[6.81]

Muzıkalıq pedagogikada kórkem obrazdı aytıw mashqalası júdá aktual bolıp tabıladı. Bul mashqalanı sheshiw ushın bir qatar wazıypalar payda boladı. Bul balalardı tárbiyalaw bolıp tabıladı dóretiwshilik, oqıwshılardıń aqıl-ziyrekligin, dúnyaǵa kózqarasın rawajlandırıw. Oqıtıwshınıń bul baǵdardaǵı maqseti muzıkalıq súwretti anıq dawıslı tımsalında túsiniw, onıń rawajlanıwın baqlaw, túsiniw qurallarındaǵı tiyisli ózgerislerdi tınlaw qábiletin tárbiyalaw bolıp tabıladı.

Әдебиятлар

1. Джамалова Д., Утаева Н. “Фортепиано әлемине дәслепки қәдемлер”, оқыў қолланба. Ғ.Ғулам атындағы НМИУ, Ташкент, 2016.
2. Кисель Е., Натансон Б., Николаев А., Ереженская Н. “Школа игры на фортепиано”, Издательство “Музыка”, Москва, 1975.
3. Азимов Х. Фортепиано сабақлығы.- Т., “Оқытыўшы”, 1997.
4. Штейнпресс Б., Ямпольский И. “Энциклопедический музыкальный словарь”, Москва, 1959.
5. Хайитбоева Д. «Нотани қоғоздан ўқиш ва фортепиано ансамбли».- Т., “Ўзбекистон”, 2010.
6. Ташпулатова Д. Работа над этюдами Г. Мушеля в фортепианном классе.-Т. «Ўзбекистан». 2011.

REZYUME. Har qanday o‘qituvchi uchun maxsus qobiliyatlar ham zarur, ularsiz tegishli pedagogik va psixologik kompetentsiyani amalga oshirish mumkin emas. Agar musiqa o‘qituvchilar uchun bo‘lsa, musiqiy iste’dod juda muhimdir. Ushbu mahorat to‘plami keng va murakkab bo‘ladi. Musiqiy va pedagogik ijroning farqi shundaki, uning tarkibiy bo‘limlari orasida tasviriy komponent mavjud bo‘lib, u musiqa o‘qituvchisi faoliyatining umumiy tuzilishida alohida kategoriya hisoblanadi.

РЕЗЮМЕ. Специальные способности также необходимы любому учителю, без них невозможно реализовать соответствующую педагогическую и психологическую компетентность. Если музыка для учителей, музыкальные таланты необходимы. Такой набор навыков будет обширным и сложным. Отличием музыкально-педагогической работоспособности является наличие среди ее структурных разделов изобразительного компонента, который является особой категорией в общей структуре деятельности учителя музыки

SUMMARY. Special abilities are also necessary for any teacher, without which it is impossible to achieve appropriate pedagogical and psychological competence. If music is for teachers, musical talent is essential. Such a set of skills will be vast and complex. The difference of the musical-pedagogical work ability is the presence of an art-image component among its structural sections, which means that this component is a separate category in the general structure of the music teacher's activity.